

**ВНЕСОК ВИПУСКНИКА МЕДИКО-ХІРУРГІЧНОЇ
АКАДЕМІЇ ЛІКАРЯ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО (1834-1873)
В ОРГАНІЗАЦІЮ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ
НАСЕЛЕННЮ КРИМУ
(ДО 190-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Михайло БАДЮК, Ірина ПАСЬКО, Валерій СОЛЯРИК
Українська військово-медична академія, м. Київ (Україна),
badiuk@ukr.net; irinapasko@ukr.net; solyariw@gmail.com

**CONTRIBUTION OF THE GRADUATE OF THE MEDICAL
AND SURGICAL ACADEMY DOCTOR STEPAN RUDANSKY
(1834-1873) TO THE ORGANIZATION OF MEDICAL AID
TO THE POPULATION OF CRIMEA
(TO THE 190TH ANNIVERSARY OF BIRTHDAY)**

Mykhailo BADIUK, Iryna PASKO, Valeriy SOLYARIK
Ukrainian Military Medical Academy, Kiev (Ukraine),
<https://orcid.org/0000-0002-2995-0910>

Badiuk Mykhailo, Pasko Iryna, Solyarik Valeriy. Contribution of doctor Stepan Rudansky to the organization of medical aid to the population of Crimea: to the 190th anniversary of the birthday of S.V. Rudansky (1834-1873). The purpose of the research is scientific coverage of his professional and charitable activities in Yalta in the second half of the 19th century on the basis of a representative set of historical documents and the epistolary legacy of the Ukrainian doctor and poet Stepan Rudanskyi. **Materials and methods.** The article uses a complex of published, but little known to the medical community, scientific historical and medical publications. Historical-comparative, bibliographic and systematic analysis were chosen as research methods. **The results.** It is proven that Stepan Rudanskyi was the first licensed doctor on the Crimean Peninsula in 1861-1873, who provided qualified medical assistance to the local population. During the cholera pandemic that swept the European continent in the 1860s and 1870s, doctor Rudanskyi performed the duties of the only quarantine doctor in this region and led the fight against this disease.

Conclusions. The intellectual and poetic heritage of the doctor and poet Stepan Rudanskyi continues to attract the attention of art critics, writers, historians of medicine and other scientists. In addition to wonderful poetry, folklore collections and translated works, the figure of Rudanskyi attracts people with his high spiritual imperative, which was the core of his professional medical activity, which took place on the Crimean peninsula. The memory of the conscientious doctor-poet will undoubtedly be immortalized in this Ukrainian land.

Keywords: *Stepan Rudanskyi, medicine on the Crimean Peninsula in the second half of the 19th century.*

Вступ. Бібліографія життєдіяльності лікаря Степана Васильовича Руданського свідчить про те, що його поетичну і письменницьку спадщину вивчали і опубліковували значно більше, ніж досліджували його фахову діяльність і не достатньо осмислювали його внесок у розвиток медицини на Кримському півострові, де він працював останні дванадцять років свого короткого, але яскравого життя. Треба зазначити, що увага до постаті Руданського як лікаря-поета і письменника суттєво зросла після опублікування першого 3-х томного академічного видання його творів¹. Вагомий внесок у подальше дослідження інтелектуальної спадщини, поширення наукової інформації і вшанування пам'яті про Степана

Руданського у середовищі медичного співтовариства зроблений Національною науковою медичною бібліотекою України². Крім змістовних публікацій, виданих бібліотекою, її науковцями вже 30 років поспіль проводяться науково-мистецькі заходи, приурочені до дня народження лікаря-поета. Змістовні публікації, присвячені своєму землякові, видані вінницькими науковцями³.

Сам же Степан Руданський визначив своє життєве кредо словами: "Я – лікар, добрий до людей". Цією фразою він мимоволі окреслив вагомому духовну складову своєї професійної діяльності і поетичної й письменницької творчості, а також міцний генетичний зв'язок із своєю родиною і Батьківщиною. Народився

¹ Rudanskyi S. Tvory v 3-kh tomakh [Works in 3 volumes], Kyiv, "Naukova dumka", 1973 [in Ukrainian].

² Pavlenko R. I. "Stepan Rudanskyi – humanist, likar, poet (Do 170-richchia vid dnia narodzhennia)", *Zhurnal prakt. likaria* [A practical doctor's journal], 2004, N 4, P. 82–84 [in English]; Stepan Rudanskyi (1834–1873). Poet, likar, hromadianyn [Stepan Rudanskyi (1834–1873). Pot, doctor, citizen], Nats. nauk. med. b-ka Ukrainy, ed. by R. Pavlenko, Yu. Vilenskyi, O. Borzhkovskiy, O. Kirisheva, Kyiv: Aristei, 2009, 168 p. [in Ukrainian]; "I ya znov zhyvnyi svit ohliadaiu..." Do 180-richchia vid dnia narodzhennia Stepana Vasylovycha Rudanskoho ["And I examine the living world again...". To the 180th anniversary of the birth of Stepan Vasilovich Rudanskyi], Kyiv. Nats. nauk. med. b-ka Ukrainy; Uklad.: R. Pavlenko, Yu. Vilenskyi, O. Kirisheva. Za red. Ostapenko T.A. Kyiv, Pat "VIPOL", 2014, 224 p. [in Ukrainian].

³ Yurchyshyna O. "Stepan Rudanskyi – likar-humanist (1834–1873)": bibliografichni narys ["Stepan Rudanskyi – humanist doctor (1834–1873)": bibliographical essay], Vinnytskyi natsionalnyi universytet im. M.I. Pyrohova, Naukova biblioteka, Vinnytsia: VNMU im. M.IV. Pyrohova, 2014, 91p. [in Ukrainian]; Dereziuk A. V. "Likar-humanist Stepan Rudanskyi" [A doctor and humanist Stepan Rudanskyi], *Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu im. M. I. Pyrohova* [Bulletin of the Vinnytsia National Medical University named after M. I. Pirogov], 2016, T. 20, N 1, Ch.1, P. 151–155 [in Ukrainian].

Степан Руданський (1833/34-1873)

Степан Руданський 6 січня 1834 (за старим стилем – 25 грудня 1833) року на Поділлі у священицькій родині в селі Хомутиці, нині Калинівського району Вінницької області. За сімейною традицією з семи років він розпочав навчання у Шаргородській духовній школі при Св.-Миколаївському монастирі і через вісім років продовжив його у Кам'янець-Подільській духовній семінарії. Крім навчальних предметів церковно-релігійного змісту, тут вивчали латинську, грецьку, старосєрейську та церковно-слов'янську мови, до яких Степан Руданський виявив помітні здібності. Добре знання латини стало йому в нагоді як майбутньому лікарю. А опанування грецькою мовою сприяло у наступному прояву його талану як перекладача українською мовою античних творів: “Іліади” Гомера (він зробив це першим в Україні), “Енеїди” Вергілія та інших творів світової класики. Після завершення навчання у Кам'янець-Подільській семінарії в 1855 році Руданський переїздить до Санкт-Петербурга, де вступає не до Духовної академії, а всупереч волі батька – до Медико-Хірургічної академії (МХА). Але спочатку був зарахований вільним слухачем, оскільки для семінаристів треба було отримати дозвіл Святішого Синоду.

Сотні імен талановитих лікарів-українців пов'язані зі створенням, розбудовою і діяльністю цього військово-медичного навчального закладу впродовж всієї його історії⁴. Їх вагомий внесок у становлення військової медицини в Російській імперії визнаний і поза межами України. Зокрема, в роки навчання в академії Степана Руданського одним із його викладачів був уродженець Чернігівщини – Павло Шипулінський (1805-1872), доктор медицини, ординарний професор і завідувач кафедри

академічної (факультетської) терапії в 1848-1861 рр. Укладач першої навчальної програми з психіатрії в академії, викладав також шкірні хвороби; був одним з перших і кращих аускультантів органів грудної порожнини, винайшов власний стетоскоп, був новатором у застосуванні методів електрогальванізації і водолікування. Патологічну та теоретичну хірургію в ці роки викладав в академії доктор медицини, професор Павло Наранович (1801-1873), уродженець Сумщини, з 1858 р. – лейб-хірург імператорського двору. Його брат, Петро Наранович (1805-1858), також доктор медицини, професор, читав в МХА лекції з анатомії, потім очолив кафедру хірургії в Харківському університеті⁵. Суттєвий вплив на становлення Руданського як лікаря мала особистість Сергія Боткіна (1832-1889). Вони були майже ровесниками, але на час вступу Руданського до академії, Боткін вже її закінчив і мав досвід участі у Кримській війні (1853-1856). Він прибув у Крим у вересні 1855 року і три з половиною місяці працював ординатором Сімферопольського госпітально в загоні М.І. Пирогова. Після навчання в академії Боткін поїхав у Німеччину (Вюрцбург), стажувався у Р. Вірхова. В Берліні спілкувався з І. Сеченовим. У Відні слухав лекції з фізіології К. Людвіга, клінічні – І. Оппольцера, з дерматології – Ф. Гебра. Після 4-х річного перебування за кордоном в 1860 р. повернувся до академії і захистив дисертацію. Після відходу П. Шипулінського в 1861 році Боткін очолив кафедру академічної терапевтичної клініки⁶. В цей період в нього сформувалися власні погляди на сутність військової медицини та її принципові відмінності від приватної лікарської практики, яка була домінуючою у наданні медичної допомоги населенню у першій половині XIX ст. “Особливість становища військового лікаря випливає з тих майже непереборних незручностей, за яких йому здебільшого доводиться діяти: так, часто в поході з кількома сотнями [поранених] солдатів він залишається зовсім один і у скрутних випадках не лише позбавлений можливості порадитися з товаришем, але навіть із книгою; кількість хворих, що швидко збільшується, іноді перевищує сили лікаря і він губиться в величезності матеріалу, який йому представився; додамо ще до цього обмеженість терапевтичних засобів, які має військовий лікар, і ми переконаємося цілком, що становище військового лікаря набагато менш вигідно, ніж будь-якого цивільного лікаря. Тому, щоб виконати можливо сумлінно завдання, яке представляється військовому лікарю, необхідне найгрунтовніше знання медичних наук, бо тільки великий запас знань дозволить діяти вдало за всіх незручностей, що зустрічаються у військовому житті”⁷. Пріоритетними у клінічній практиці Боткін вважав наступні три принципи, які на той час були новаторськими: налаштувати

⁴ Pasko V. V., Pasko I. V. “Ukrainska skladova v formuvanni naukovykh shkil u viiskovii medytsyni Rosiiskoi derzhavy” [The Ukrainian component in the formation of scientific schools in the Russian state medical university], *Viyskova medytsyna Ukrainy*, Tom 8, N 2, 2008, P. 101–108 [in Ukrainian]; *Medytsyna v Ukraini. Biobibliografichnyi slovnyk*, Vyp. 2: Druha polovyna XIX st. Litery A-K [Medicine in Ukraine. Biobibliographic dictionary, Vol. 2: The second half of the 19th century. Letters A-K], Kyiv: NNMBU, 2005, 615 p. [in Ukrainian]; *Medytsyna v Ukraini. Biobibliografichnyi slovnyk*. Vyp. 2.: Druha polovyna XIX - pochatok KhKh st. Litery L-S [Medicine in Ukraine. Biobibliographic dictionary. Vol. 2.: The second half of the 19th - the beginning of the 20th century. Letters L-S], Kyiv: SPD Koliada O.P., 2012, 520 p. [in Ukrainian].

⁵ Professora Voyenno-meditsynskoi (Medyko-khyrurhicheskoi) akademii (1798–1998) [Professors of the Military Medical (Medical-Surgical) Academies (1798–1998)], SPb, 1998 [in Russian].

⁶ Kutsenko A. Y. Istorycheskiy ocherk kafedry akademicheskoy terapevticheskoy kliniki imperatorskoi voyenno-meditsynskoy akademii [Historical sketch of the Department of the Academic Therapeutic Clinic of the Imperial Military Medical Academy], 1810–1898, Materialy dlia istorii akademii, Spb, 1898, P. 202–203, Depozytarnyi fond NNMBU [in Russian].

⁷ Botkyn S.P. Kurs klynyky vnutrennykh boleznei, s prylozhenyem biograficheskoho ocherka [Course in the Clinic of Internal Medicine with biographical sketch attached], SPb, 1899, P. 17, Depozytarnyi fond NNMBU [in Russian].

хворого на одужання; лікувати людину як єдине ціле; відповідальність за розвиток хвороби несе зовнішнє середовище. Під зовнішнім середовищем він розумів всю сукупність природних і соціально-економічних факторів. З 1861 року Сергій Боткін – доктор медицини, професор МХА. У здібному учневі Руданському він побачив однодумця, трударя й сумлінного і відповідального лікаря. Їх знайомство переросло межі академічної аудиторії, професійні контакти тривали до самої передчасної смерті Степана Руданського. Саме завдяки клопотанню професора Сергія Боткіна лікаря Руданського, який захворів на сухоти в роки навчання в академії і за станом здоров'я не зміг проходити службу у діючій армії, після її закінчення медичний департамент Міністерства внутрішніх справ Росії, якому тоді підпорядковувалася МХА, направляє до Ялти на посаду міського лікаря. Він залишає північну Пальміру, де здобув лікарський фах і де розквітнув його талан українського поета і перекладача творів античної літератури і прямує до Кримського півострова. Його запис у щоденнику виявиться

пророчим: “А чим-то полудень мене порадує? Чи синєє море загартує, чи, може, і знову іржею покрие, сточить, обезсилить? А Кримські гори чи новим здоров'ям, чи гробом наділять?..”⁸.

Щоб мати адекватне уявлення про Ялту середини XIX ст., а відтак про умови, обов'язки і обсяг роботи місцевого лікаря, необхідно зробити соціально-економічну реконструкцію цієї місцевості того часу. Відповідно до даних офіційної статистики чисельність населення Ялти у 1840 році складала 224 особи православного віросповідання, частина мешканців не була врахована, бо належала до інших конфесій. У наступне десятиліття населення міста збільшилося до 504 осіб, окрім природного зростання, за рахунок притоку іноземців, мешканців інших місць Криму та інших губерній⁹. Але розвиток міста відбувався повільно через певну ізоляцію південного узбережжя півострову від дійсних засобів комунікації: був відсутній залізничний зв'язок Криму з центром Російської імперії (його встановили лише 1873 року), не було пристані та порту.

Південне узбережжя Криму. Фото Джеймса Робертсона, військового журналіста, який супроводжував британські війська в ході Кримської війни 1853-56 рр. (з фондів військового музею у Лондоні).

Кримська війна 1853-1856 років суттєво загальмувала розвиток міста і відкинула його на декілька років назад. Певний імпульс розвитку Ялти дало запровадження земської реформи 1864 року – системи регіонального управління Російської імперії. Згідно з нововведенням на місцях створювалися органи місцевого самоврядування – земства. У губерніях і повітах формувалися виборні земські установи – земські збори та земські управи. До їх компетенції входили місцеві господарські, соціальні та освітянські справи. Серед них провідне місце належало медичному догляду та санітарній справі.

Створення земської медицини як форми медичного

обслуговування сільського населення мало на меті радикально змінити статус, функції й обсяг обов'язків земського лікаря. Тепер на лікарів земств (фактично, – медиків у сільській місцевості) поклалися завдання профілактики і повного медичного обслуговування населення конкретного регіону¹⁰. Приватна практика, яка до реформи була єдиним видом професійної діяльності провінційного лікаря, була замінена роботою з надання медичної допомоги селянам і її вельми скромне фінансування покладалося на відповідні державні відомства. В Україні земства були запроваджені з 1865 по 1870 рік у п'яти лівобережних і степових губерніях, та в 1911–1912 рр. у

⁸ Rudanskyi S. Tvory v 3-kh tomakh..., op. cit.

⁹ Markov Ye. Narysy Krymu. Kartyny krymskoho zhyttia, istorii ta przyrody [Essays of Crimea. Pictures of Crimean life, history and nature], Kyiv, “Tempora”, 2007, 584 p. [in Ukrainian].

¹⁰ Rohoza O. M. Dyalnist zemstv Ukrainy po stvorenni i rozvytku systemy okhorony narodnoho zdorovia (1864–1917 rr.) [An activity of Ukrainian zemstvos in the creation and development of the public health system (1864–1917)], Avtoref. dys... kand. ist. nauk, Kharkiv, 2002 [in Ukrainian]; Ruban N. M. Rozvytok zemskoi medytsyny v Ukraini (1865 – 1914 rr.) [Development of Zemstvo medicine in Ukraine (1865 – 1914)], Avtoref. dys... kand. ist. nauk, Donetsk, 2004 [in Ukrainian].

трьох правобережних¹¹.

Основним завданням земських лікарів було не лише оперативне надання медичної допомоги хворим та боротьба з епідеміями, а й "гігієнічне виховання населення". Прості селяни, які століттями лікувалися народними засобами, у знахарок, стали долучатися з допомогою земських лікарів до понять про гігієну. Крім того, на земську медицину покладался контроль за роботою фельдшерів і повитух, кожен лікар повинен був виконувати такі медичні маніпуляції: проводити розтин флегмон, вправляти вивихи, ампутувати гангренозні кінцівки, виконувати грижосічення і трахеотомію. Спеціалізація земського лікаря була універсальною: він і офтальмолог, і хірург, і терапевт, і епідеміолог, і навіть венеролог. Платня лікаря безпосередньо залежала від рівня освіти та стажу роботи у повіті. Розвиток медицини йшов шляхом збільшення кількості лікарень та скорочення площі лікарських ділянок. Медична допомога надавалася населенню в цілому безоплатно. Госпітальна допомога надавалася лише важким хворим. Фінансування земської медицини, яке здійснювалося лише за рахунок асигнувань земського бюджету, не давало можливостей для більш ефективного розвитку медичної допомоги населенню. Убогий земський бюджет не дозволяв вирішити головного завдання – загальної доступності медичної допомоги населенню.

Початок професійної діяльності Степана Руданського в Криму в 1861 року співпав із поступовим запровадженням земської медицини на півострові. Але перші роки його діяльності у Ялті були дуже важкими: і через великий обсяг роботи і масштаби території, якою йому довелося опікуватися як лікарю, і, перш за все, через мізерну платню, яку він отримував за свою діяльність.

На початку 1860-х років південний беріг Криму, зокрема Ялта, були дуже далекі від сприйняття їх як курорт для оздоровлення хворих. Хоча бальнеологія як наука перебувала у стадії свого становлення, багато лікарів-науковців розглядали прибережну місцевість з морським кліматом як майбутній оздоровчий регіон, зокрема для лікування туберкульозу. Сергій Боткін писав про Крим цього періоду: "Мальовничість Криму, чарівний його клімат стоять у неймовірному контрасті з відсутністю всього схожого на комфорт... аби з'явилися ті необхідні зручності, без яких неможливо посилати хворих із гаманцем середнього розміру"¹². Боткін як лікар і вчений розглядав південне узбережжя Кримського півострову з його середземноморським субтропічним кліматом як унікальну місцевість для зцілення хворих, передовсім на туберкульоз, саме тому він сприяв призначенню Степана Руданського лікарем до Ялти.

Суперечлива інформація різних джерел життєпису Руданського не дозволяє достовірно встановити його офіційну лікарську посаду в Ялті: він згадується і як міський, і як повітовий, і як земський, і як карантинний лікар. Як було зазначено, його професійна діяльність в Криму співпадає із радикальними змінами і трансформаціями в системі охорони здоров'я в Російській імперії, які позначалися на його службовому статусі. Безперечно одне, оскільки він був на початку 1860-х років єдиним дипломованим медиком в Ялті, всі обов'язки щодо медичного обслуговування місцевого

населення, контроль за санітарно-епідемічною ситуацією і навіть пов'язані з цим заходи щодо благоустрою міста та навколишніх сіл повною мірою поклалися на нього.

Відтак нещодавній випускник столичної МХА, окрім того із семінарською освітою і багатим духовним потенціалом, успадкованим від священицької подільської родини, з головою поринув у роботу. Його новий ялтинський добрий приятель і автор портрету Руданського художник В. В. Ковальов, який також свого часу навчався у північній Пальмірі і входив до кола митців, що оточували Тараса Шевченка, так характеризує його в цей період: "Степан Васильович був високого зросту, широкоплечий, на вигляд поважний, хоч і ходив, трохи згорбившись; карі очі його світилися невимовною добротою, яка була найкращою ознакою його душі. Вдягався завжди просто, як і жив. Недолюблявав панів, зате бідних людей і сам любив, і вони його любили. Занебдує, бувало, бідний чоловік, - зараз до лікаря Руданського: той і допоможе, і грошей не візьме. Бувало й так, що бідному чоловікові ніде жити, щоб лікуватися; Руданський дає свою хату, лікує, годує, чим Бог послав, і не чекає ніякої платні"¹³. До речі, ці спогади про Руданського були опубліковані у літературно-науковому та громадсько-культурному часопису-двотижневику "Зоря", що виходив протягом 1880-1897 років у Львові. У 1885-1886 роках до складу редакції входив Іван Франко, який опублікував на його сторінках багато художніх творів, літературно-критичних статей, мав значний вплив на формування редакційного пакету "Зорі" як національного загальноукраїнського видання, також був автором декількох цікавих концептуальних розвідок про творчість Степана Руданського.

В Криму лікар Руданський сумлінно виконував всі офіційно покладені на нього обов'язки. А також знаходив сили, щоб лікувати нужденних хворих у позаслужбовий час. Він прагнув якнайкраще зарекомендувати себе на медичній ниві, заслужити авторитет містян. Фактично він був в "убоголюдній" (за влучним висловом Руданського) Ялті першим фаховим лікарем такого високого рівня. Дванадцять років Степан Руданський опікувався здоров'ям мешканців Ялти і навколишніх сіл, постійно був на сторожі їх епідемічної безпеки. На цих посадах він проявляв небачену раніше в Ялті принциповість і рішучість. Збереглися документи, які свідчать про боротьбу з антисанітарією в маєтку нащадків ялтинського землевласника графа і морського міністра М. С. Мордвинова. Руданського турбував екологічний стан міста та навколишніх сіл. Він був одним з проєктантів нового ялтинського базару, активно сприяв створенню першої медичної бібліотеки на Південному узбережжі Криму, домагався створення в місті пожежної служби, метеорологічної станції, впровадив масове лікування жінок, брав участь в археологічних дослідженнях. В Ялті його шанували не лише як обізнаного лікаря, але й як гуманну і доброзичливу людину, безкорисливу в стосунках з хворими, цікаву в спілкуванні. Його професійна діяльність і морально-етична позиція не залишилися непоміченими. Руданського було обрано почесним мировим суддею Сімферопольсько-Ялтинської мирової

¹¹ Ibidem.

¹² Botkyn S.P. Kurs klynyky vnutrennykh boleznei, s prylozhenyem biograficheskoho ocherka..., op. cit.

¹³ Haseta Zoria [The Star], N 5, March 13, 1886, P. 78–79 [in Ukrainian].

округи і удостоєно ордена Св. Станіслава. Авторитету серед жителів Ялти сприяла також його громадська діяльність. Він багато життєво необхідного зробив для благоустрою міста та його належного санітарного стану. Небезпека нових спалахів епідемії інфекційних хвороб на Кримському півострові напряду залежала від наявності якісної води. Руданський неодноразово порушував перед міською владою питання про налагодження добротного водопостачання Ялти, запропонував власний проект спорудження міського фонтана і свердловини для кращого постачання води мешканцям міста. Для цього він подарував Ялті частину власної ділянки, що була виділена йому для будівництва.

Крім обов'язків міського лікаря Ялти, з 1864 року він виконує обов'язки повітового й портового (карантинного) лікаря. Часті спалахи епідемії на залежних від Туреччини землях, які через морські кордони з Російською імперією могли розповсюджуватися на інші території, змушували уряд створювати мережі різновідомчих установ для забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя внутрішніх регіонів. У цьому контексті запровадження посади карантинного лікаря у портових містах на чорноморському узбережжі стало відповідним заходом для встановлення контролю за санітарно-епідемічною ситуацією не лише у припортовій місцевості, але з метою перевірки морських торговельних суден, що надходили до портів стосовно їхньої інфекційної небезпеки.

Принагідно зауважимо, що історія медицини свідчить про те, що саме на долю лікарів-українців випало бути в авангарді боротьби з епідеміями не лише на історичних українських землях, але і на теренах всієї Російської імперії. Лише згадаємо найвідоміших із них: Данилу Самойловича у боротьбі з чумою, Степана Андрієвського та його небезпечні дослідження з етіології та розповсюдження сибірської виразки, Данила Заболотного як всесвітньо відомого епідеміолога і невтомного борця зі всіма небезпечними епідеміями наприкінці XIX – на початку XX ст. Ім'я Степана Руданського повною мірою може приєднати до цієї почесної плеяди.

Епідеміологічна ситуація в Криму в 1860-х – на початку 1870-х рр. була вкрай небезпечною, передовсім через пандемію холери. Під час цієї, четвертої пандемії, холера поширилася на Україну у серпні 1865 року з Константинополя, спочатку до Одеси, а з 1866 року по всій території України. Найбільший її пік припадає на 1870 рік, коли захворіло 633 318 осіб, а померло 238 027, проте це не означає, що дані опублікованої офіційної статистики – достовірні. Було багато неврахованих хворих та померлих серед малоімущих верств населення. У Києві, наприклад, влітку 1871 в середньому за день помирало до 140 осіб¹⁴. До речі, з'їзд природодослідників і лікарів, який відбувся в 1871 році у Києві в самий розпал епідемії, отримав

найменування “холерний”. На щастя, жоден з учасників цього медичного форуму не захворів¹⁶.

Наразі немає достовірних статистичних даних про масштаби епідемії холери 1860-х і початку 1870-х років на південному узбережжі Криму, зокрема у Ялті. В деяких періодичних виданнях того часу наводяться цифри про понад 140 зафіксованих випадків інфікованих мешканців Ялти, серед яких близько 40-померлі. Враховуючи, що ялтинський порт постійно приймав торговельні судна з багатьох регіонів, де вирувала епідемія холери, небезпека її поширення на Кримському півострові була очевидною. І боротьба з епідемією лягла на плечі Руданського. На той час вельми обмежені повноваження і не належний суспільний статус карантинного лікаря суттєво ускладнював виконання покладених на нього обов'язків. Проведення перевірок прибулих до Ялти торговельних суден та портових складських приміщень щодо їх санітарно-епідеміологічного стану нерідко ускладнювалося відвертим супротивом з боку капітанів і портової адміністрації. Крім того, серед пасажирів, що постійно прибували до півострова, було чимало різних торгашів, контрабандистів, а то й кримінальних злочинців, які не дотримувались найелементарніших санітарних норм, обурювались на справедливі вимоги непідкупного лікаря.

Останні роки життя лікаря в Ялті були затьмарені подіями, пов'язаними з принциповим і сумлінним ставленням до своїх професійних обов'язків санітарного й карантинного лікаря, які йому довелося виконувати, наглядати за суднами, що заходили в порт. Подолання цієї протидії запровадженню необхідних карантинних заходів було чи не складнішим за боротьбу проти самої епідемії холери та її важких наслідків. Це вимагало від лікаря Руданського витримки, наполегливості й дуже виснажувало його фізично і морально. Отже, талановита людина, сумлінний лікар з душею поета-романтика, прекрасний знавець українського фольклору і перекладач античних творів, змушений був постійно займатися рутинною і невдячною, але вкрай необхідною для здоров'я населення Криму роботою. Професійні можливості провінційного лікаря у його боротьбі проти епідемії холери наприкінці 1860-х – на початку 1870-х років були вельми обмеженими. Що міг зробити лікар у другій половині XIX ст. в боротьбі з епідеміями? Мікроорганізми (віруси та бактерії) були відкриті в 18 ст., але тільки наприкінці 19 ст. експерименти Луї Пастера остаточно спростували думку про їх спонтанне зародження. А відкриття Роберта Коха довели, що мікроорганізми є причиною передачі хвороб. Протягом більшої частини XIX ст. існувало лише базове, засноване на здоровому глузді розуміння причин та лікування епідемічних захворювань. Збудника холери було виділено у 1854 р. італійським анатомом Філіппо Пачіні, а першу вакцину для імунізації людини проти бактеріального захворювання розробив іспанський лікар-бактеріолог Жауме Ферран-і-Клуа в 1885 р. Боротьбу з

¹⁴ Збудника холери було виділено у 1854 році італійським анатомом Філіппо Пачіні (італ. Filippo Pacini), а першу вакцину для імунізації людини проти бактеріального захворювання розробив через тридцять років іспанський лікар-бактеріолог Жауме Ферран-і-Клуа у 1885 році.

¹⁵ Дослідження перебігу холерної епідемії в Києві в 1865 р. і в 1871-1872 рр. міститься в книзі: Boichak M.P. Istoriya Kiyevskoho voyennoho hospitalia, Kn. IV : Khyrurhycheskye y terapevtycheskye klynyky u otdeleniya [History of the Kyivskoho Military Hospital, Book. IV: Surgical and therapeutic clinics and departments], Kyiv: Pressa Ukrainy, 2009, 960 p., P. 522–524 [in Russian].

¹⁶ Arkhipov A. “Zametka o nastoyashchey epidemii kholery v Kiyevskom voyennom okruge” [A note about a real cholera epidemic in the Kiev military district], *Sovremennaya meditsina* [Modern medicine], 1871, N 213, P. 362; Boichak M.P....op. cit., P. 523.

холерою ускладнювало незнання природи цього інфекційного захворювання. Вважалося, що його спричиняє незвична зміна погоди, а передається воно через повітря (“міазматична теорія”). Версії про походження холери, що їх висували вчені, були суперечливими. Лише після відкриття Р. Кохом у 1883 р. холерного вібриону утвердилася думка, що зараження відбувається через забруднену воду, а люди, що її жили, стають агентами холери.

Дуже ускладнювали виконання своїх обов’язків інтриги, розпочаті щойно прибулим у Ялту новим лікарем, який побачив в особі Руданського серйозного конкурента у його приватній практиці. Губернська адміністрація, шукаючи виправдання власної бездіяльності щодо поширення епідемії холери та її трагічних наслідків у Ялті поклала відповідальність за це на Руданського. Він сподівався на підтримку гласних міської думи, яка намагалася захистити лікаря, який сумлінно виконував свої професійні обов’язки і сам захворів на холеру. Тодішній Новоросійський і Бессарабській генерал-губернатор П. Є. Коцебу, спираючись на безпідставні доноси, в яких звинувачували лікаря Руданського у його бездіяльності, звільняє лікаря з посади ялтинського міського лікаря і планує перевести його у місто Перекоп. Відвертий наклеп з боку заздрісного колеги і несправедливість місцевого можновладця викликала рецидив захворювання Руданського, проте він продовжував боротьбу за свою честь і гідність. Але сили були занадто нерівні! Передчасну смерть спричинила не лише недуга (сухоти ще зі студентських років), але й безпідставні, образливі і несправедливі переслідування з боку місцевої кримської адміністрації. Помер Руданський у Ялті 21 квітня 1873 (за старим стилем). Його поховали в Ялті на Масандрівському кладовищі. Лише 1892 року на могилі споруджено перший пам’ятник, який згодом замінили на новий.

“Коротке життя Степана Руданського нагадує драму, що пройшла десь за кулісами історії, ніким здавалося б, не помічена, ніде не занотована”, – такими

словами розпочиналася передмова до видання творів лікаря-поета 1985 року¹⁷. З того часу минуло багато років. Інтелектуальна і поетична спадщина лікаря поета Степана Руданського продовжує привертати увагу мистецтвознавців, літераторів, істориків медицини та інших науковців. Крім чудових поезій, фольклорних збірок і перекладних творів, постать Руданського привертає своїм високим духовним імперативом, який був стрижнем його фахової лікарської діяльності, яка відбувалася на Кримському півострові. Пам’ять про сумлінного лікаря-поета без сумніву буде гідно увічнена на цій українській землі.

Бадюк Михайло – доктор медичних наук, професор, заслужений працівник охорони здоров’я України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат Державної премії України в галузі освіти, начальник кафедри організації медичного забезпечення збройних сил Української військово-медичної академії.

Badiuk Mykhailo – MD, professor, Honored Health Worker of Ukraine, Laureate of the State Prize of Ukraine in Science and Technology, Laureate of the State Prize of Ukraine in Education, Head of the Department of Armed Forces Medical Support of the Ukrainian Military Medical Academy.

Пасько Ірина — кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри організації медичного забезпечення ЗС УВМА, м. Київ, Україна. Коло наукових інтересів:

Pasko Iryna — PhD (Hist), Associate Professor of department of Armed Forces Medical Organization of Ukrainian Military Medical Academy.

Солярік Валерій — кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри організації медичного забезпечення ЗС УВМА, м. Київ, Україна.

Solyarik Valeriy — PhD (Med), Associate Professor, Professor of department of Armed Forces Medical Organization of Ukrainian Military Medical Academy.

Received: 16.05.2023

Advance Access Published: June, 2023

© М. Badiuk, I. Pasko, V. Solyarik, 2023

¹⁷ Rudanskyi S. Spivomovky, pereklady ta perespivy [Voiceovers, translations and re-singsings], Kyiv : “Naukova dumka”, 1985 [in Ukrainian].